

UKRÁN–MAGYAR KULTURÁLIS SZÓTÁR GYAKORLATI
ALKALMAZHATÓSÁGA
PANTELEJMON KULIS *A FEKETE TANÁCS* C. REGÉNYÉNEK
MAGYAR FORDÍTÁSA PÉLDÁJÁN

Taskovics Okszana

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, taskovics.okszana@gmail.com)

Abstract

Despite the fact that Hungary's biggest neighbour is Ukraine, there are only a few editions written in Hungarian which deal with its culture. Ukrainian-Hungarian cultural dictionary will include realities, that are specific to Ukrainian culture, language community, and unknown to Hungarian culture. Such dictionary can contribute to a better understanding of literature and foreign culture in general. The examples, taken from *The Black Council*, written by Pantelejmon Kulish, demonstrate the necessity and usefulness of cultural dictionaries.

Keywords: cultural dictionary, transformations in translation, translation studies, words without equivalents, cultural realities.

Annak ellenére, hogy a legnagyobb szomszédunk Ukrajna, meglepően kevés írás létezik, amelyből magyar nyelven meg lehetne ismerni a kultúráját a szó tág értelmében. Néhány olyan nehezen elérhető kiadványon kívül, mint pl. *Szomszédunk Ukrajna* vagy a *História* folyóirat két száma (1994/7 és 2012/1), a magyar olvasónak csak a napi- vagy a hetilapokban időnként megjelenő írások állnak rendelkezésére. A kialakult helyzet többek között annak is tudható be, hogy nem könnyű behatárolni a kultúra fogalmát és ezzel együtt a vele foglalkozó írás tárgyát/tartalmát.

Ugyanakkor a felgyorsult globalizáció korában egyre nagyobb szükség lenne olyan kézikönyvekre, amelyek gyorsan és tömören választ adnának a más kultúrák megismerése során felmerülő kérdésekre. Ezt a szegmenst hívatottak pótolni a kulturális szótárak, amelyek „a legtágabb értelemben vett kultúra világába engednek bepillantást az érdeklődő olvasónak” (Lebovics–Taskovics 2021: 30).

Azt, hogy a kulturális szótárak szükségessége és tényerése csak az utóbbi időben figyelhető, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1998 és 2008 között hét kulturális szótár látott napvilágot a Corvina Kiadó gondozásában, és további kiadványok is tervben vannak.

Egy kulturális szótár széles felhasználási területtel rendelkezik. Hasznos lehet nyelvet tanulók, tanárok, üzletemberek, turisták, különböző szakemberek vagy csak egyszerűen az adott kultúra iránt érdeklődők számára. Ebben az írásban azonban a kulturális szótárak szerepét a műfordítás szempontjából fogjuk megvizsgálni.

Két nyelv közötti közvetítés során a fordítónak számos problémát kell megoldani a nyelv különböző szintjein. Fordításelmélet és -gyakorlat szempontjából többek között a kulturális reáliák és az ekvivalens nélküli lexika fordítása jelenti a legnagyobb kihívást.

Szűkebb felfogásban a reáliák olyan tárgyak, viseletek, eszközök, ételek, italok stb. elnevezéseit foglalják magukba, amelyek egy-egy kultúrára, nyelvközösségre jellemzőek, és egy másik kultúra számára ismeretlenek (Klaudy 1997: 36). Sz. Vlahov és Sz. Florin azonban ide sorolják a történelemmel (titulusok), földrajzzal (tájegységek), vallással (ünnepek), politikával (hatalmi szervek), szokásokkal (táncok) kapcsolatos kifejezéseket is (Влахов–Флорин 1980, 1. Simigné Fenyő 2006: 105).

Az ekvivalens nélküli lexika fordítása során a nehézség nem csak abból adódik, hogy a célnyelvből hiányzik az adott szó közvetlen ekvivalense, a denominált dolog mint fogalom. Az igazi kihívás abban rejlik, hogy át lehessen ültetni a célnyelvre a reália konnotatív mezőjét, amely tükrözi az adott kultúra világképét, kulturémákra történő hivatkozásokat, vagy intertextualitást.

A kulturális szótár fő célja nem a szavak értelmezésében, hanem a mögöttük meghúzódó kulturális tartalom kifejtésében rejlik. Enélkül kulturális reáliákat tartalmazó szöveg megértése vagy interpretálása nehezen kivitelezhető. Az ukrán–magyar kulturális szótár fordítás szempontjából is több mint időszerű. Segítségével emelni lehetne e nyelvi irányban készített fordítások minőségét, illetve egységesíteni egyes kulturális reáliák magyarra való fordítását. Mindemellett érdekes, ismeretterjesztő olvasmány lévén az ukrán kultúra Magyarországon történő népszerűsítése során is fontos szerepe lenne.

A fent felvázolt szempontokból kiindulva a továbbiakban meg fogjuk vizsgálni, milyen esetekben lenne létjogosultsága a kulturális szótárnak irodalmi mű fordításakor, illetve hogyan tudna hozzájárulni az eredeti szöveg célnyelvre történő pontosabb átültetéséhez. A vizsgálathoz Pantelejevmon Kulis *A fekete tanács* c. regényének fordítását fogjuk használni.

A fekete tanácsot az Európa Könyvkiadó adta ki magyarul 1978-ban Bojtár Anna fordításában. A könyv törzsszövegből, utószóból és jegyzetkből áll. A jegyzetek tartalmazzák a könyvben előforduló ukrán reáliákat és azok magyar nyelvű rövid magyarázatát. A fordító a reáliák fordításakor három fordítási művelethez folyamodott: kalk (pl. *Золоті ворота* – *Arany kapu*), magyarázó fordítás (pl. *песцові козаки* – *lajstromba vett vagy városi kozákok*) vagy transzkripció (pl. *кошовий* – *kosovij*). Ezenkívül a szerző olyan történelmi alakok nevét (pl. *Teterja*), illetve egyéb tulajdonneveket is felsorakoztat ebben a részben, amelyekkel kapcsolatos háttérinformáció fontos az elbeszélés történetének a megértéséhez. Összesen 71 ilyen jellegű szócikk található a jegyzetekben.

Azonban egy ehhez hasonló, történelmi eseményeket és személyiségeket, a társadalom számos rétegének az életét bemutató mű ennél sokkal több kulturális reáliát tartalmaz. Fordítás közben egy részük elvész, más részük pedig valamilyen módon ugyan kifejezésre talál magyar nyelven, de közel sem azonos jelentésben.

A fekete tanács magyar nyelvű szövegének elemzése azt mutatja, hogy azokat a kulturális reáliákat, amelyek nem kerültek bele a jegyzetekbe, azonban valamilyen formában szerepelnek a fordításban, jellemzően három nagyobb csoportra lehet osztani:¹

1) **földrajzi reáliák:** földrajzi nevek (*Запоріжжя* stb.); földrajzi objektumok (*нопогу* stb.);

2) **etnográfiai reáliák:** mindennapi élet, háztartás reáliák: ruhane-mük (*жупан* stb.), ételek, italok (*горілка* stb.); munkával kapcsolatos reáliák: munkaeszközök (*щипок* stb.);

3) **társadalmi és politikai reáliák:** köztisztviselők (*помічник* stb.).

Az alábbiakban mutatunk néhány példamondatot *A fekete tanács* eredeti szövegéből és megvizsgáljuk azok fordítását. E példák segítségével szemléltetni fogjuk a reáliák szerepét és jelentését az eredeti változatban, és megnézzük, milyen hatással van a cselekményre az, ha a reáliát egyáltalán nem vagy csak részben sikerül átültetni a célnyelvre.

Кони в їх потомлені, одяга й тороки позашлювані: зараз було зна-ти, що їдуть не зблизька (Куліш 1994: 38).

¹ A cikkben az Sz. Vlahov és Sz. Florin által ajánlott reáliafelosztást használjuk.

Lovuk elcsigázott, köpenyük, ruhájuk porlepett, első pillantásra látszott, hogy nem a szomszédból jönnek (Kulis 1978: 5).

A fordító a *тороку* etnográfiai reáliát *köpenynek* fordítja, azonban a szó egy lószerszámot jelent – ‘nyeregszíjat’, amellyel tárgyakat rögzítettek a nyereghez („ремені ззаду сідла для прив’язування речей або прив’язаний до сідла дорожній мішок” (СУМ 10: 206)). Jelen esetben a szó egyáltalán nem került át a magyar szövegbe, azonban ez nincs kihatással a cselekmény megértésére. Ugyanakkor ennek a reáliának lenne helye egy ukrán–magyar kulturális szótárban vagy ahhoz hasonló kiadványban, ugyanis a *тороку* több író művében felbukkan (pl. A. Kascsenko, R. Ivanicsuk, R. Andrijasik) és ez segítene a szöveg pontosabb fordításában és értelmezésében.

A következő példában látható földrajzi reália fordítása elsőre megfelelőnek tűnik, azonban alaposabb vizsgálat rámutat a szüzsé szempontjából lényeges jelentésárnyalat vesztésére.

Сидів він зимовником серед дикого степу на Нuzu, взявши собі за жінку бранку туркеню (Куліш 1994: 14).

A *nizi* vad sztyeppekre vonult téli szállásra, miután feleségül vett egy fogoly török nőt (Kulis 1978: 11).

A Niz a Dnyipro alsó folyását (Нижне Подніпров’я), sellők utáni területet jelenti. A fordító részben transzkripciót, részben szóképzést használ a szó átültetéséhez, ami közismerten az egyik legkevésbé hatékony módszer a szó mögöttes tartalmának megőrzése szempontjából, ugyanakkor a leggyakrabban használt a földrajzi reáliák fordításakor. Ezenkívül ez a reália megjelenik a könyv végén található jegyzetekben is. Azonban a feltüntetett szócikk csak a hely földrajzi elhelyezkedésére ad magyarázatot és nem tér ki tágabb jelentésére. Tudniillik a XV. sz. végétől azok a kozákok, akik nem kívántak csatlakozni a szabályozott városi alakulatokhoz, vagyis szabadok akartak maradni, a Dnyipro alsó folyása menti területekre költöztek külön, „also” kozákságot formálva. Ezek az aspektusok lényegi információt hordoznak a cselekmény és végső soron a mű pontosabb megértése szempontjából.

A következő példák azokat az eseteket hivatottak illusztrálni, amikor fordítás következtében az ukrán reáliák teljes mértékben elveszítik a kulturális tartalmukat és ez a megnevezett fogalom félreértelméhez is vezethet. Ide tartoznak többek között olyan étel- és italnevek, mint például

вареники, горилка stb. A magyar fordításban ezek a reáliák *derelyeként* és *pálinkaként* kerültek bele a szövegbe. E lexikai egységeket legfeljebb funkcionális ekvivalenseknek tekinthetjük (a nedű kivételével), ugyanis magyarul a *derelye* egy palóc eredetű hagyományos magyar ételt, a *pálinka* pedig egy hungarikumot jelent. Véleményünk szerint adott esetben honosítás helyett célravezetőbb lett volna más fordítási módszerhez folyamodni a kulturális jellegzetesség megőrzése érdekében.

Hasonló helyzet áll elő a népviselet elemeinek fordításában. Honosító fordítás eredményeként többek között a *жупан kabátként*, a *шаповару* pedig *nadrággént* fordult magyarra. Ezeket a magyar megfelelőket, ahogy az előző példáknál is, funkcionális cserének igen, de teljes vagy akár megközelítő ekvivalensnek semmiképp sem tekinthetjük. Akár az ételek és italok, akár a népviselet esetében fontos lett volna kiegészítő információval szolgálni az olvasót, röviden elmagyarázni e kulturális reáliák jelentését akár a lábjegyzetben, akár a jegyzetekben.

A felhozott példák azt mutatják, hogy a reáliák fordítása különösen nehéz és felelősségteljes feladat a fordító számára, ugyanis a kevésbé találó ekvivalens kiválasztása jelentésárnyalatok vagy akár teljes fogalmak közzömbösítéséhez vagy eltűnéséhez vezethet. Olyan szövegtípusok esetén, ahol a hangsúly nem a kulturális sajátosságok, sokszínűség bemutatásán van, a honosítás mint fordítási stratégia, és a funkcionális csere vagy teljes kihagyás mint fordítási módszer egy a sok más módszer között. Ugyanakkor *A fekete tanácshoz* hasonló irodalmi művek vagy ismeretterjesztő szövegek sokat veszítenek az informativitásukból, a kulturális közvetítői funkciójukról nem beszélve. A készülő kulturális szótárnak fontos szerepe lenne abban, hogy megmagyarázza olyan kultúrspecifikus fogalmak, reáliák jelentését, amelyek valamilyen oknál fogva nem kerültek bele a lábjegyzetbe, jegyzetekbe vagy szószedetbe, de lényeges konnotatív mezővel bírnak a cselekmény és a tartalom, a kulturális örökség és egyúttal a nemzetek közötti megértés szempontjából.

IRODALOM

Lebovics V. – Taskovics, O. 2021, Egy ukrán–magyar kulturális szótár dilemmáiról. *Bártság: Magyarország népei kölcsönös megismerkedését szolgáló folyóirat* 28, № 4, Budapest, 29–32.

Klaudy, K. 1997, *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica Kiadó.

Kulis, P. 1978, *A fekete tanács*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Simigné Fenyő, S. 2006, *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: Stúdium Rendezvények és Nyelvtanfolyamok.

Влахов, С. – Флорин, С. 1980, *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.

Куліш, П. 1994, *Твори в двох томах, т. 1*. Київ: Наукова думка.

СУМ – Білодід, І.К. (ред.), *Словник української мови в 11 тт*. Київ: Наукова думка, 1970–1980.